

Elżbieta Olender

Archiwum Państwowe w Lesznie

<https://orcid.org/0000-0003-0826-6666>

MIESZKAŃCY LESZNA W LATACH 1919–1921

INHABITANTS OF LESZNO IN THE YEARS 1919–1921

Abstract

The article addresses the issue of the number of Polish residents of Leszno in the years 1919-1921. For many years, the authors of various publications have referred to the information in the „The Town of Leszno News” („Wiadomości Miasta Leszna”) of 1928. In the course of research, it was possible to clarify that the number of residents reported by the „News” on January 1, 1920 – 17,333 people, including 12,379 Poles (71.43%) and 4,445 Germans (25.05%) – is incorrect, and thus inconsistent with the facts. The article also explains how many Poles lived in the town by the end of 1919. It also compares the repolonization processes that took place in Leszno and nearby Rawicz, which also returned to Poland on January 17, 1920, under the same circumstances as Leszno.

Słowa kluczowe: repolonizacja, mniejszość narodowa, liczba ludności, Polacy, Niemcy, spisy ludności

Keywords: repolonization, national minority, population, Poles, Germans, censuses

W 2020 roku Leszno obchodziło 100-lecie powrotu do Macierzy. Z tej okazji wiele instytucji w mieście, w tym Archiwum Państwowe, włączyło się w obchody, przygotowując różnego rodzaju wystawy, konkursy, projekty czy publikacje. Zwieńczeniem działań leszczyńskiego archiwum było wydanie publikacji *Leszno w dwudziestoleciu międzywojennym. W 100. rocznicę powrotu Leszna do Macierzy* pod redakcją Mirona Urbaniaka¹. W trakcie prac nad artykułem poświęconym ludności i władzom samorządowym pojawiły się wątpliwości związane z liczbą polskich mieszkańców, zamieszkujących miasto w końcu 1919 i w 1920 roku².

W 1910 roku Królewski Urząd Statystyczny w Berlinie przeprowadził ostatni spis powszechny, zorganizowany przez państwo pruskie. Spisem tym

¹ *Leszno w dwudziestoleciu międzywojennym. W 100. rocznicę powrotu Leszna do Macierzy*, red. M. Urbaniak, Leszno 2020.

² E. Olender, *Ludność i władze samorządowe*, [w:] *Leszno w dwudziestoleciu...*, s. 18.

oczywiście objęto także ludność Leszna. Według danych spisowych, w mieście w 1910 roku było 17 156 mieszkańców, nie licząc wojska. Z tej liczby 8417 osób stanowili mężczyźni, kobiet było natomiast 8739. Stacjonujące w Lesznie wojsko liczyło 1280 żołnierzy. Językiem niemieckim posługiwało się 14 479 mieszkańców, po polsku mówiło 2365 osób. Mieszkańcy miasta o polskich korzeniach stanowili 12% ogółu ludności miasta. Wyniki spisu ogłoszono drukiem w 1912 roku w *Gemeindelexikon*³, były więc znane polskim badaczom w okresie dwudziestolecia międzywojennego i oczywiście w kolejnych latach.

Bronisław Świderski w *Ilustrowanym opisie Leszna i ziemi leszczyńskiej* z 1928 roku, na podstawie danych zawartych w spisie z 1910 roku, stwierdza: „W roku 1910, to znaczy przed 11 laty odbył się ostatni spis ludności za czasów niemieckich. [...] W 1910, za czasów niemieckich, liczyło Leszno 2365 Polaków, to jest 12 proc. Skok polskości na 77 proc., nastąpił głównie po przyłączeniu Leszna do Macierzy i świadczy niezbicie o żywotnych siłach polskich, a sztucznej dawniejszej strukturze niemieckiej miasta⁴”. Dane ze spisu z 1910 roku odnośnie liczby polskich mieszkańców przytaczają Stanisław Nawrocki i Lech Trzeciakowski – autorzy rozdziału *Okres kapitalizmu* w publikacji *Ziemia leszczyńska*, pod red. Janusza Deresiewicza⁵. Takie informacje podają także Mirosława Komolka i Stanisław Sierpowski w publikacji z 1986 roku *Leszno. Zarys dziejów* ale, jak wynika z treści, dane te dotyczą roku 1905⁶. Stanisław Nawrocki w części IV w rozdziale II *Ludność, gospodarka, kultura* w książce *Historia Leszna* podaje: „[...] według niemieckiej wersji na początku XX w. było w Lesznie tylko 1972, a według polskiej 2365 Polaków⁷”. Informacje te przytacza za danymi ze spisu z 1910 roku i za pozycją E. Fuchsa, *Vorbereitung für den Unterricht in der Kreis Lissa*, wydaną w Lesznie w 1904 roku⁸. Fuchs podaje, że Leszno zamieszkiwało 14 430 osób; do ludności miasta nie zalicza żołnierzy. Wśród mieszkańców było wówczas 7674 ewangelików, 5593 katolików, 1163 osób wyznania mojżeszowego. 12 458 mieszkańców mówiło w języku niemieckim a 1972, jak wspomniałam wyżej, w języku polskim⁹. W tej sytuacji wskazywanie, że Niemcy zaniżali liczbę polskich mieszkańców, jest nieuzasadnione. Nawrocki podaje liczbę polskich mieszkańców miasta z wymienionych wyżej dwóch różnych źródeł, które powstały na przestrzeni

³ *Gemeindelexikon*, Heft I, *Regierungsbezirk Posen*, Berlin 1912, s. 46–47.

⁴ B. Świderski, *Ilustrowany opis Leszna i ziemi leszczyńskiej*, Leszno 1928, s. 220.

⁵ S. Nawrocki, L. Trzeciakowski, *Okres kapitalizmu*, [w:] *Ziemia leszczyńska*, red. J. Deresiewicz, Poznań 1966, s. 186.

⁶ M. Komolka, S. Sierpowski, *Leszno. Zarys dziejów*, Poznań 1986, s. 109.

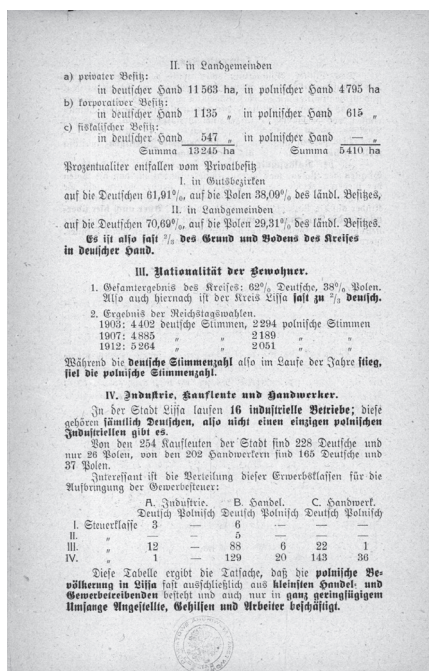
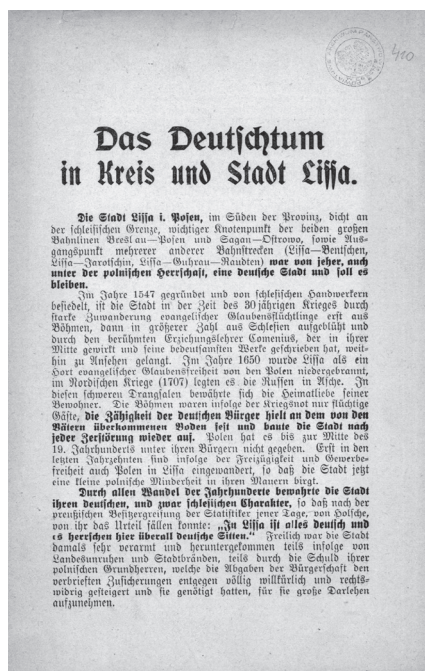
⁷ S. Nawrocki, *Ludność, gospodarka i kultura*, [w:] *Historia Leszna*, red. J. Topolski, Leszno 1997, s. 188.

⁸ E. Fuchs, *Heimatskunde. Vorbereitung für den Unterricht in der Erdkunde. Der Kreis Lissa*, Lissa 1904, s. 22; *Gemeindelexikon...*, s. 46–47.

⁹ Tamże, s. 22.

zaledwie kilku lat. Czas ten jednak wystarczył, aby liczba polskich mieszkańców była już większa z uwagi na dopływ do miasta ludności z pobliskich wsi.

W 1918 roku Niemiecka Rada Ludowa wydała ulotkę *Das Deutschtum in Kreis und Stadt Lissa*, w której zamieszczono informację, że na terenie powiatu leszczyńskiego zamieszkuje 38% Polaków i 62% Niemców¹⁰. Tę samą informację podają Nawrocki i Trzeciakowski w swoim rozdziale w *Ziemi leszczyńskiej*¹¹. Dane te powtarzają także Komolka i Sierpowski w przytoczonej wyżej publikacji *Leszno. Zarys dziejów*, jednak odnoszą je do samego miasta Leszna, a nie do powiatu¹². Informację tę autorzy powtórzyli w części V w rozdziale I: *Pierwsze lata powojenne. Życie polityczne. Organizacja i rozwój gospodarka* publikacji *Historia Leszna*¹³. Komolka i Sierpowski w swoich publikacjach przytoczyli więc dane odnoszące się do ludności powiatu, a nie miasta Leszna, ponadto dotyczą one roku 1905. Wskazane informacje wprowadzają więc

1, 2. Fragment ulotki *Das Deutschtum in Kreis und Stadt Lissa* z 1918 roku
z informacją o procentowym udziale Polaków i Niemców w powiecie leszczyńskim

¹⁰ *Das Deutschtum in Kreis und Stadt Lissa*, Lissa 1918.

¹¹ S. Nawrocki, L. Trzeciakowski, *Okres kapitalizmu*, [w:] *Ziemia leszczyńska*, s. 182.

¹² M. Komolka, S. Sierpowski, *Leszno...*, s. 134.

¹³ *Ciż, Pierwsze lata powojenne. Życie polityczne. Organizacja i rozwój gospodarki*, [w:] *Historia Leszna*, s. 216.

w błąd czytelnika co do odsetka polskiej ludności w Lesznie. Trudno dziś zweryfikować liczbę Polaków w 1918 roku. Jak już wspomniałam, władze pruskie ostatni spis przeprowadziły w 1910 roku. W zachowanych aktach w Archiwum Państwowym w Lesznie i Archiwum Państwowym w Poznaniu brak jest danych związanych z liczbą ludności w Lesznie w 1918 roku. Pozyskujemy je więc w sposób pośredni, poprzez dane zamieszczone w ulotce wydanej przez Niemiecką Radę Ludową.

Kolejne wątpliwości co do liczby polskich mieszkańców Leszna budzą dane z roku 1919. Stefan Nowakowski w publikacji *Ziemia leszczyńska* podaje, że w 1919 roku w Lesznie miało być już 11 894 Polaków na ogólną liczbę 17 098 mieszkańców, czyli 70%¹⁴. Takie same dane przytaczają Komolka i Sierpowski w swej książce *Leszno. Zarys dziejów*¹⁵. Informacji tej nie podają już w przygotowanym przez nich rozdziale zamieszczonym w publikacji *Historia Leszna*. Niestety, dane o liczbie polskich mieszkańców Leszna w 1919 roku podane przez Nowakowskiego, Komolkę i Sierpowskiego nie posiadają przypisu, nie ma więc informacji, z jakiego pochodzą źródła. W wyniku kwerendy takich danych nie odnaleziono ani w zespole Akta miasta Leszno, ani w zespole Starostwo Powiatowe w Lesznie. Świderski w książce *Ilustrowany opis Leszna i ziemi leszczyńskiej* także nie podaje żadnej informacji o liczbie mieszkańców. Opisuje tylko sytuację w mieście w sierpniu 1919 roku, jaką zastał po powrocie z internowania: „W miejsce coraz liczniej opuszczających miasto Niemców, przybywali tłumnie rodacy z zachodnich Niemiec, przede wszystkim z Westfalii, Nadrenii, Berlina, Hamburga itd. [...] otwierali w Lesznie warsztaty pracy albo podążali dalej do Poznania¹⁶”. Informacji o przybywaniu Polaków z zachodnich Niemiec także nie można zweryfikować, z uwagi na brak danych zgromadzonych w aktach przechowywanych w Archiwum Państwowym w Lesznie.

Kolejne dane dotyczące ludności polskiej w mieście Lesznie dotyczą roku 1920. W „Wiadomościach Miasta Leszna” nr 5 z 4 sierpnia 1928 roku zamieszczono informację, że stan ludności na dzień 1 stycznia 1920 roku wynosił 17 333 osoby, z czego Polacy stanowili 12 379 osób, (71,43%), Niemcy – 4445 osób (25,05%), Żydzi – 505 osób (2,90%)¹⁷. Dane te przytacza także Nowakowski w swoim rozdziale we wspominanej publikacji *Ziemia leszczyńska*¹⁸. Powielają je także Komolka i Sierpowski w publikacji *Leszno. Zarys dziejów* oraz w rozdziale książki *Historia Leszna*¹⁹.

¹⁴ S. Nowakowski, *Okres narodowego wyzwolenia 1918–1939*, [w:] *Ziemia leszczyńska*, s. 219.

¹⁵ M. Komolka, S. Sierpowski, *Leszno...*, s. 153.

¹⁶ B. Świderski, *Ilustrowany opis...*, s. 104.

¹⁷ Sprawozdanie „Wiadomości Miasta Leszna”, 4 VIII 1928, nr 5, s. 52.

¹⁸ S. Nowakowski, *Okres narodowego...*, s. 219.

¹⁹ M. Komolka, S. Sierpowski, *Leszno...*, s. 154; ciż, *Ludność i warunki jej życia. Edukacja i życie kulturalne*, [w:] *Historia Leszna*, s. 238.

Wiadomości
miasta Leszna

Urzędowy organ publikacyjny Magistratu miasta Leszna.
Ukazuje się co tydzień w sobotę.

Redakcja i administracja:
Magistrat Leszna (Woj. Poznań), ratusz, pokój 12, II-p.
Redakcja i administracja czynna
w dniach powszednich od godz. 10–13.

Prenumerata: kwartał 1,80 zł. Cena egz. 70 gr.
Cena ogłoszeń: Cała strona 30 złotych,
1/2 str. 15 zł, 1/4 str. 8 zł, 1/8 str. 4 zł
Inne warunki: Rozkład, kasa, druk, m. i. tona

Nr. 5 Leszn (Woj. Poznań), dnia 4 sierpnia 1928 Rok I.

TREŚĆ: 1. Marszałek Józef Piłsudski honorowym obywatelom miasta Leszna, 2. Ustawa przysięgowa (c. d.), 3. Z posiedzenia Magistratu z dnia 25. bm., 4. Sprawowanie Szpitala Miejskiego, 5. Dom pomocy, 6. Z targu tygodniowego, 7. Z Urzędu Starostwa Powiatowego, 8. Z Miejskiego Urzędu Policji, 9. Z Urzędu Zarządu Miasteczka, 10. Miejskowy ruch ludności w r. 1920, 11. Porządek sprzedaży na targach, 12. Rozporządzenie policjne dot. ochrony parków publicznych, 13. Sprawowanie, 14. Ogłoszenie.

Marszałek Józef Piłsudski
honorowym obywatelom miasta Leszna.

Uchwała swą z dnia 3 kwietnia br. nadał Magistrat po porozumieniu się z Radą Miejską Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu godność honorowego obywatela miasta Leszna.

Na pismo Magistratu z doniesieniem o treści uchwały i prośbą o podanie czasu, kiedy delegaci miasta będą mogli wręczyć Panu Marszałkowi dyplom, nadeszła obecnie odpowiedź następującej treści:

SEKRETARZ OSOBISTY
Prezesa Rady Ministrów
L. 13097.
Warsza L. 1183/28. I.

Warszawa, dn. 21 lipca 1928.

Do
Pana Burmistrza
miasta Leszna.

Pan Marszałek Piłsudski polecił podziękować serdecznie i zawiadomić, że godność obywatela honorowego miasta Leszna przyjmuje.

— 62 —

**Miejscowy ruch ludności według policyjnych
za i odprowadów od roku 1920.**

Rok	Przy pływ				O d pływ				Różnica	
	Polaków	Niemców	Żydów	innych	Polaków	Niemców	Żydów	innych	razem	+ -
1920	8241	625	300	8	9124	3181	27,5	843	6:18	2872
1921	8749	266	61	4	4086	2862	1073	190	8	4212
1922	3488	152	33	—	3663	3361	58	142	9	4404
1923	2821	112	17	—	1960	2297	340	41	—	3606
1924	2098	179	10	1	2276	2109	107	36	—	2307
1925	2316	128	6	—	2544	2616	838	31	—	2914
1926	2301	131	24	—	2376	1957	249	13	—	2240
1927	2541	123	33	—	2487	2270	145	42	—	2457
1928	1380	82	17	—	1350	1204	108	21	—	1353
razem	38438	1918	45	13	30312	22946	5,698	858	17	39858

Obecna liczba mieszkańców m. Leszna.

	Polaków	Niemców	Żydów	innych	razem
Według statystyki z dnia 1. I. 1920 r.	12,379	4,445	505	4	17,333
procentualnie	71,49%	25,65%	300%	0,02%	
przyływ do 1 VII. 1928.	38,130	1,918	451	13	30,512
odpływ do 1 VII. 1928.	22,960	5,993	853	17	29,827
obecna liczba	17,223	933	161	—	18,317
procentualnie	94,97%	5,10%	0,88%	—	

Porządek sprzedaży na targach.

Ze względu na liczne zapytania podajemy tu raz jeszcze porządek sprzedaży na targach, ustanowiony rozporządzeniem policyjnym z dnia 4. bm.

A. Na Rynku:

W koło ratusza i ustępu publicznego pozostaje pas o szerokości 2 mtr. niezajęty; również niezajęty pozostaje pas o szerokości 1 mtr. między placem targowym a jezdniami. Pasy te przeznaczone są wyłącznie do ruchu pieszego.

1. Stronę wschodnią o szerokości frontu ratusza przeznacza się do sprzedaży drobiu i dziczyzny; w części

3, 4. Fragment „Wiadomości Miasta Leszna” nr 5 z 4 sierpnia 1928 roku z tabelami: Miejscowy ruch ludności... oraz Obecna liczba mieszkańców m. Leszna

W wyniku przeprowadzonej kwerendy dotyczącej liczby mieszkańców Leszna w roku 1920, udało się ustalić kilka istotnych informacji. W aktach Starostwa Powiatowego w Lesznie, pod sygn. 332 – Sprawy statystyczne, znajduje się odpis pisma przesłanego przez starostę Tadeusza Sobieskiego do m.in. Magistratu w Osiecznej. W piśmie tym zamieszczono informację wojewody poznańskiego z 10 maja 1920 roku o niezwłocznym ustaleniu i przesłaniu możliwie dokładnej liczby ludności. W piśmie wskazano także, że należy podać, jaki jest liczbowy stosunek ludności polskiej do niemieckiej. Dane miały zostać przekazane w terminie do 25 maja 1920 roku przez wszystkie miasta i gminy powiatu. Z danych przesłanych przez miasto Leszno wynikało, że zamieszkiwało w nim w maju 1920 roku 15 147 osób, z tego 8819 było narodowości polskiej, a 6325 niemieckiej²⁰. Następna informacja o liczbie mieszkańców miasta pochodzi najprawdopodobniej z lipca lub sierpnia. Urząd Policyjny w Lesznie podaje, powołując się na pismo z 10 maja 1920 roku, iż w Lesznie zamieszkuje 15 256 osób, w tym Polaków 8925, Niemców 5837, Żydów 494²¹. Kolejna

²⁰ Archiwum Państwowe w Lesznie (dalej: APL), Starostwo Powiatowe w Lesznie, sygn. 332, s. 54–55, 61.

²¹ Tamże, Akta miasta Leszno, sygn. 1345, s. 305.

informacja o liczbie ludności pochodzi z 24 września 1920 roku. W piśmie do Starostwa Powiatowego komisarz burmistrz Leszna Paweł Dombek podaje, że w mieście oprócz wojska jest 16 257 mieszkańców, z tego 10 955 to Polacy, a 4818 to Niemcy. Narodowości żydowskiej były 484 osoby²². Te same szczegółowe dane dotyczące miasta Leszna zawarte są w piśmie Magistratu z 9 października 1920 roku.²³ Kolejne informacje burmistrz Dombek przekazał w piśmie do starosty 8 listopada 1920 roku. Przedstawił wtedy statystykę na dzień 1 lub 31 października 1920 roku: miasto liczyło wówczas 16 824 mieszkańców, w tym 11 782 Polaków, 4556 Niemców i 482 Żydów²⁴.

30 września 1921 roku został przeprowadzony w odradzającej się Polsce pierwszy powszechny jednodniowy spis ludności. Według tego spisu Leszno miało 16 590 mieszkańców, z tego 12 629 narodowości polskiej²⁵. Informacje o spisie z podaniem liczby polskich mieszkańców i ich odsetka – 77% – podaje Świderski w przywoływanej już publikacji *Ilustrowany opis Leszna*²⁶. Informacje i dane odnośnie spisu przytacza w swym rozdziale także Nowakowski²⁷. O spisie i jego wynikach nie wspominają natomiast Komolka i Sierpowski w przytaczanych już publikacjach.

Możemy zatem stwierdzić, że wiarygodne dane co do liczby i struktury narodowościowej mieszkańców Leszna pochodzą z 30 września 1921 roku. Zostały pozyskane w wyniku przeprowadzenia spisu ludności obejmującego cały kraj. Dodatkowo w materiałach archiwalnych mamy informację o stanie ludności:

- maj 1920 roku: 15 147, Polaków – 8819 (58%), Niemców – 6325 (42%);
- lipiec/sierpień 1920 roku: 15 256, Polaków – 8925 (58,5%), Niemców – 5837 (38%), Żydów – 494 (3,2%);
- wrzesień 1920 roku: 16 257, Polaków – 10 955 (67%), Niemców – 4818 (30%), Żydów – 484 (3%);
- listopad 1920 roku: 16 824, Polaków – 11 782 (70%), Niemców – 4556 (27%), Żydów – 482 (3%).

Nie jest więc możliwa do przyjęcia podawana przez „Wiadomości Miasta Leszna” z 1928 roku informacja, że 1 stycznia 1920 roku w Lesznie było 12 379 Polaków. W kontekście danych uzyskanych ze spisu ludności oraz pozyskanych z akt należy stwierdzić, że jest ona błędna. Być może odnosi się do 1 stycznia 1921 roku, co wskazywałoby na błąd w datowaniu. Skąd jednak informacja, że miasto zamieszkiwało 17 333 mieszkańców, skoro takiej liczby nie osiągnęło ono nawet we wrześniu 1921 roku, podczas spisu ludności? Przypomnieć

²² Tamże, Starostwo Powiatowe w Lesznie, sygn. 332, s. 91.

²³ Tamże, Akta miasta Leszno, sygn. 1345, s. 477. Data jest niewyraźna.

²⁴ Tamże, s. 234.

²⁵ Tamże, Starostwo Powiatowe w Lesznie, sygn. 331, s. 102, 255.

²⁶ B. Świderski, *Ilustrowany opis...*, s. 220.

²⁷ S. Nowakowski, *Okres narodowego...*, s. 218.

należy jednocześnie, że polskie wojsko „zasiedliło” na stałe leszczyńskie koszary dopiero jesienią roku 1921 i od tego momentu miasto zaczęły zasilać licznie rodziny wojskowych.

Możliwe, że celowo zamieszczono taką informację, aby zaznaczyć niezmienne szybką repolonizację miasta, co wspierałoby tezę Świderskiego „o żywotnych siłach polskich i sztucznej strukturze niemieckiej”.

We wspomnianych wyżej „Wiadomościach Miasta Leszna” została umieszczona również tabela przedstawiająca ruch ludności w Lesznie w latach 1920–1928²⁸.

Rok	Imigranci					Emigranci				
	Polacy	Niemcy	Żydzi	Inni	Razem	Polacy	Niemcy	Żydzi	Inni	Razem
1920	8241	625	260	8	9134	3184	2735	343	0	6262
1921	3749	266	61	4	4080	2932	1073	199	8	4212
1922	3480	152	33	0	3665	3361	888	142	9	4400
1923	2821	112	17	0	2950	3297	360	41	0	3698
1924	2086	179	10	1	2276	2109	167	26	0	2302
1925	2310	228	6	0	2544	2616	268	31	0	2915
1926	2201	151	24	0	2376	1987	249	13	0	2249
1927	2341	123	23	0	2487	2270	145	42	0	2457
1928	1201	82	17	0	1300	1204	108	21	0	1333
Razem	28 430	1918	451	13	30 812	22 960	5993	858	17	20 828

Źródło: „Wiadomości Miasta Leszna”, 4 VIII 1928, nr 5

Tabela ta została przywołana także przez Nowakowskiego we wspomnianej wyżej książce²⁹. Komolka i Sierpowski w swoich publikacjach powołują się na powyższe dane, nie podają jednak w przypisie, skąd te informacje zaczerpnęli³⁰.

W wyniku przeprowadzonej kwerendy w zespołach Akta miasta Leszno i Starostwo Powiatowe w Lesznie nie odnaleziono informacji na temat liczby mieszkańców przybywających do miasta i opuszczających je w tych latach.

Według tabeli ruchu ludności, w 1920 roku napłynęło do Leszna 8241 Polaków, a wyjechało 3184, zatem pozostało w nim około 5000 Polaków. Ponieważ

²⁸ *Sprawozdanie*, „Wiadomości Miasta Leszna”, 4 VIII 1928, nr 5, s. 52.

²⁹ S. Nowakowski, *Okres narodowego...*, s. 219.

³⁰ M. Komolka, S. Sierpowski, *Leszno...*, s. 155; Ciż, *Ludność...*, s. 239.

dane zawarte w aktach pokazują, iż na przestrzeni miesięcy maj-listopad w Lesznie przybyło i pozostało w nim 3000 polskich mieszkańców, to z dużym prawdopodobieństwem można wskazać, że w miesiącach styczeń-kwiecień i grudzień przybyło i pozostało kolejne 2000 Polaków. Można więc stwierdzić, że tabela pokazuje prawidłowe dane odnośnie ludności polskiej. Zatem na koniec 1919 roku w Lesznie musiało przebywać około 7000 Polaków i od 7000 do 8000 Niemców, jeżeli przyjąć, że miasto liczyło wówczas około 15 000 lub 14 000 mieszkańców. Jest to liczba mieszkańców bez wojska, które stacjonowało w mieście.

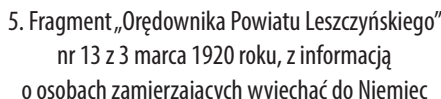
Po analizie tabeli ruchu ludności pozostaje do wyjaśnienia problem liczby ludności niemieckiej i tempa jej emigracji. Według tabeli Leszno opuściło w 1920 roku 2110 osób ludności niemieckiej. Według danych zawartych w aktach, w miesiącach maj-listopad opuściło miasto 1769 niemieckich mieszkańców, co stanowi 83% ogólnej liczby podawanej w tabeli ruchu ludności. W pozostałych miesiącach (styczeń-kwiecień, grudzień) musiałyby opuścić Leszno zaledwie 341 Niemców. W „Orędowniku Powiatu Leszczyńskiego” od 25 lutego do 18 grudnia pojawiały się informacje o osobach zamierzających opuścić miasto i udać się do Niemiec. W poszczególnych numerach odnotowano łącznie 1297 osób dorosłych³¹. Tak więc liczba opuszczających Leszno musiała być zdecydowanie wyższa niż ta podawana w „Orędowniku”, przynajmniej o jeszcze raz tyle, czyli mogła stanowić około 2500 osób, biorąc pod uwagę ówczesną dzietność. Podawana w tabeli liczba ludności niemieckiej opuszczającej miasto może być zaniżona. Osoby mogły więc opuścić miasto w styczniu i lutym bez obowiązku zgłaszania, albo też nie wszystkie osoby musiały zgłaszać chęć wyjazdu.

W podobnej sytuacji jak Leszno był pobliski Rawicz, włączony do Polski na podstawie tych samych okoliczności i decyzji. Według dostępnych danych w 1910 roku w Rawiczu mieszkało 11 525 mieszkańców, z tej liczby 9006 (78%) to Niemcy, 2081 (18%) Polacy oraz 438 (4%) ludność żydowska³². „Orędownik Rawicki” z 1938 roku podaje natomiast, że w 1910 roku Rawicz miał 11 404 mieszkańców; z tej liczby 15% stanowili Polacy³³. Jak widać, gazeta wydawana w Polsce podaje mniejszą liczbę ludności polskiej niż niemieckie wydawnictwo. Informuje ona także, że po sześciu miesiącach od przejścia miasta przez władze polskie, czyli w lipcu, ludność Rawicza liczyła 10 153 mieszkańców, w tym 5804 (57%) Niemców, 4164 (41%)

³¹ „Orędownik Powiatu Leszczyńskiego”, 25 II 1920, nr 11; 3 III 1920, nr 13; 10 III 1920, nr 15; 10 IV 1920, nr 24; 1 V 1920, nr 30; 22 V 1920, nr 36; 9 VI 1920, nr 41; 25 VII 1920, nr 63; 9 IX 1920, nr 66; 11 IX 1920, nr 67; 15 IX 1920, nr 68; 25 IX 1920, nr 71; 9 X 1920, nr 75; 27 X 1920, nr 79; 13 XI 1920, nr 82; 20 XI 1920, nr 83; 4 XII 1920, nr 85; 11 XII 1920, nr 86; 18 XII 1920, nr 87.

³² „Heimatkalender des Kreises Rawitsch”, 1911, s. 16–18.

³³ „Orędownik Rawicki”, 24 III 1938, nr 68.

³⁶ „Oredownik Rawicki”, 24 III 1938, nr 68.

W Archiwum Państwowym w Lesznie nie ma ksiąg meldunkowych ani kart meldunkowych dla miasta Leszna z początku XX wieku, jak też z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Nie można więc w sposób precyzyjny i dokładny prześledzić zmian ludnościowych, jakie zachodziły w Lesznie w związku z powrotem miasta w granice Rzeczypospolitej. W zasobie Archiwum Państwowego w Lesznie brak zatem jednostek, na podstawie których można by zweryfikować liczbę ludności przybywającej do miasta, jak i liczbę mieszkańców je opuszczających.

W zasobie archiwum, w zespole Akta miasta Leszno (sygn. 1523), zachował się spis alfabetyczny mieszkańców miasta uprawnionych do głosowania, tzn. mieszkających w Lesznie, sporządzony w związku z kolejnymi wyborami do rady miejskiej, które miały odbyć się 22 października 1922 roku. W spisie znalazło się nazwisko Pawła Dombka, wybranego w sierpniu 1922 roku na wiceprezydenta Królewskiej Huty (ob. Chorzów), co oznacza, że spis był przygotowany przed jego wyjazdem. Dodać należy, że w mieście obowiązywała nadal pruska *Ordynacja miejska dla sześciu wschodnich prowincji monarchii pruskiej z 30 maja 1853 r.*³⁷. Została ona częściowo zmieniona rozporządzeniem ministra byłej dzielnicy pruskiej z 12 sierpnia 1921 roku. Zmiana, wprowadzona w 1921 roku przyznawała czynne i bierne prawa wyborcze kobietom oraz osobom zamieszkującym w mieście co najmniej od sześciu miesięcy, mającym ukończone 21 lat, pełnię praw obywatelskich i obywatelstwo polskie³⁸. W zakresie praw wyborczych zmiana dotyczyła więc zniesienia ograniczenia praw wyborczych z powodu płci (wcześniej głosowali tylko mężczyźni) oraz likwidacji cenzusu finansowego (wcześniej głosowały tylko osoby płacące w mieście podatek)³⁹. 23 marca 1933 roku wprowadzono *Ustawę o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego*. W jej wyniku uprawnionymi do głosowania byli mieszkańcy miasta – mężczyźni i kobiety, którzy ukończyli 24 lata, co najmniej od roku mieszkali w Lesznie i nie utracili praw wyborczych do sejmiku w myśl obowiązujących przepisów⁴⁰.

Spis nie zawiera daty zameldowania w Lesznie poszczególnych mieszkańców. Brak tej informacji nie pozwala na dokonanie analizy, która mówiłaby o liczbie mieszkańców polskich i niemieckich przybywających do miasta, zwłaszcza w latach 1919–1922. Brak informacji o dacie zamieszkania w Lesznie nie pozwala ustalić także, ilu mieszkańców mających polskie pochodzenie mogło mieszkać w Lesznie przed 1919 rokiem. Spis ten nie odpowie więc nam na pytanie, ilu Polaków mieszkało w Lesznie przed I wojną światową, czy

³⁷ *Städte-Ordnung für die sechs östlichen Provinzen der Preussischen Monarchie vom 30. Mai 1853/Ordynacja miejska dla sześciu wschodnich prowincji Monarchii Pruskiej z dnia 30. Maja 1853*, „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten”, 1853, Posen [1854].

³⁸ Dz.U., 1921, nr 71, poz. 490.

³⁹ *Städte-Ordnung für die sechs...*, s. 389–433.

⁴⁰ Dz.U., 1933, nr 35, poz. 294.

w latach tej wojny nastąpił wzrost liczby mieszkańców narodowości polskiej oraz ilu Polaków przybyło do miasta w latach 1919–1921. Należy również podkreślić, że spis zawiera zaledwie 4766 osób⁴¹. Pokazuje więc dużą fluktuację mieszkańców.

Tendencje migracyjne w Lesznie w latach 1914–1921 postanowiono przebadać na podstawie przechowywanych w Archiwum Państwowym w Lesznie spisach uprawnionych do głosowania w wyborach do samorządu lokalnego. Spisy te pochodzą z trzech lat: 1929, 1933 i 1938. Badania postanowiono najpierw przeprowadzić na spisach wyborców uprawnionych do głosowania z 1929 roku, sporządzonych przez władze miejskie w związku z mającymi się odbyć 6 października 1929 roku kolejnymi wyborami do rady miejskiej.

Leszno, dnia 24 września 1929.

Do
Starostwa
w LESZNIE.

Odręcznie przesyła się żądany wykaz:

Lekarz powiatowy	1.
" weterynarji	1.
Stowarzyszenie	1.
Fundacji	9.
Kasy chorych	3.
Towarzystwa kredytowe	2.
Apteki	3.
Zakłady ubezpieczeń	6.
Ilość szkół	3. elementar.
	/ katol., ewang. i żydowska/
Srednich szkół	-
Ile dzieci uczęszcza do nich: do katol.	1676 polaków
do ewang.	278 Niemców, do żydowskiej 30
Zakłady przemysłowe	-
Fabryk	8.
Wszystkie rodzaje przemysłu oddane do Starostwa	
Poczta	1.
Stacja kolejowa	1.
Miasto Leszno liczy ludności /oprócz wojska/	16 257
z tego polaków	10 958
Niemców	4 618
żydów	48

Wzisać do Starostwa
z aktów
L. 84/9.29.2

MAGISTRAT.

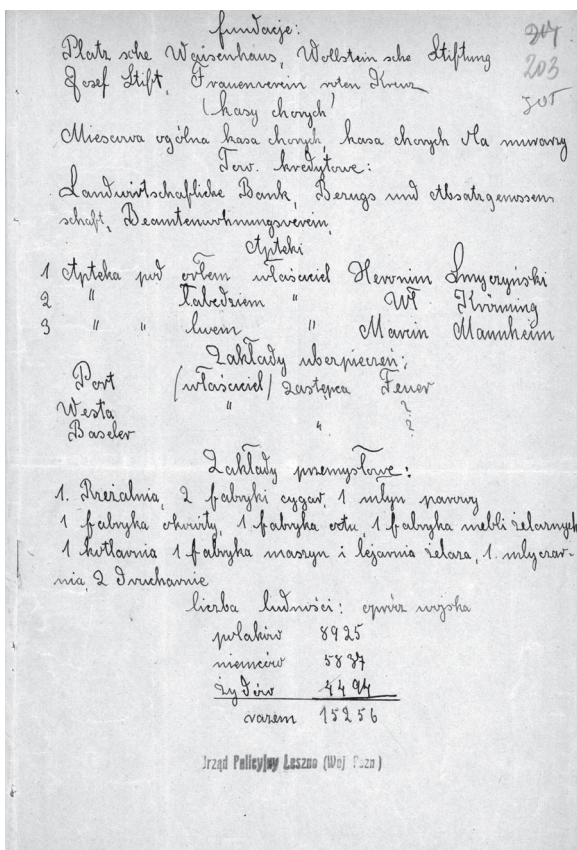
6. Pismo Magistratu miasta Leszna do Starostwa Powiatowego z 24 września 1929 roku, informujące m.in. o liczbie mieszkańców miasta oraz liczbie Polaków, Niemców i Żydów

Źródło: APL, Akta miasta Leszno, sygn. 1345, s. 307

⁴¹ APL, Akta miasta Leszno, sygn. 1523, s. 1–176.

Spisy wyborców z roku 1929 zawarte są w dziesięciu jednostkach archiwalnych, o sygnaturach od 1524 do 1533. Zawierają następujące informacje: imię i nazwisko, zawód, datę urodzenia oraz datę sprowadzenia się do Leszna. Data ta była istotną informacją w procesie wyborczym, gdyż prawo głosu mieli tylko mieszkańcy zamieszkujący miasto od wskazanych wyżej sześciu miesięcy, którzy ukończyli 21 lat⁴².

Pierwszy spis (sygn. 1524) obejmuje 988 uprawnionych do głosowania mieszkańców obwodu I, z następujących ulic: Aleje Muśnickiego, Kluczowa, Lipowa, Prochownia, Rydzyńska, Sienkiewicza, Szosa Rydzyńska, Szosa Zaborowska. Mieszkańcy głosowali w Szkole Przemysłowo-Handlowej⁴³.

7. Fragment informacji Urzędu Policyjnego z lipca lub sierpnia

1920 roku o liczbie mieszkańców miasta

Źródło: APL, Akta miasta Leszno, sygn. 1345, s. 305

⁴² Tamże, sygn. 1524–1533.

⁴³ Tamże, sygn. 1524, s. 1–46.

Pozycja pod sygn. 1525 to spis 1298 uprawnionych do głosowania wyborców obwodu II, z ulic: Cmentarna, Komeniusza, Krótka, Młyńska, Raclawicka, Starozamkowa. Wyborcy oddawali głos także w Szkole Przemysłowo-Handlowej⁴⁴.

Sygnatura 1526 zawiera spis 1107 osób uprawnionych do głosowania z obwodu III, z ulic: Boczna, Kościelna, Leszczyńskich, Rynek. Mieszkańcy oddawali głos w ratuszu, w sali posiedzeń rady miejskiej⁴⁵.

Kolejna jednostka (sygn. 1527) zawiera spis 1002 uprawnionych do głosowania mieszkańców obwodu IV, z następujących ulic: al. Mickiewicza, Bracka, Grzybowa, Osiecka, Szosa Kąkolewska, Zakątek. Głosowanie odbywało się w Miejskim Gimnazjum Żeńskim przy ul. Kościańskiej⁴⁶.

Sygnatura 1528 to kolejna interesująca nas jednostka; zawiera spis 1024 osób uprawnionych do głosowania z obwodu V, do którego należały następujące ulice: Bukowa, Głęboka, Kościańska, Mała Kościańska, Paderewskiego, pl. Kościuszki, Poniatowskiego, Synagogi, Zacisze. Głosowanie odbywało się w Miejskim Gimnazjum Żeńskim⁴⁷.

Pozycję pod sygnaturą 1529 stanowi spis 1061 mieszkańców uprawnionych do głosowania z obwodu VI, w skład którego wchodziły następujące ulice: Dworzec, Dworcowa, Grodzka, Jasna, Łaziebna, Osadnicza. Mieszkańcy oddawali swój głos w Katolickiej Powszechnej Szkole Żeńskiej przy pl. Metziga⁴⁸.

Z kolei jednostka archiwalna 1530 zawiera zestawienie 914 wyborców z obwodu VII, który składał się z następujących ulic: Polna, Poplińskiego, Świętokrzyska, Święciechowska, Średnia, Tama Kolejowa, Więzienna, Wschowska. Wyborcy z tego obwodu głosowali w Katolickiej Powszechnej Szkole Żeńskiej przy pl. Metziga⁴⁹.

W jednostce 1531 zapisano 980 mieszkańców uprawnionych do głosowania z obwodu VIII. W skład obwodu wchodziły następujące ulice: Dąbrowskiego, Jagiellońska, Królowej Jadwigi, Świętego Mikołaja, Wolności i Zielona. Wyborcy oddawali głos w Katolickiej Powszechnej Szkole Męskiej przy pl. Metziga⁵⁰.

Sygnatura 1532 zawiera zestawienie 962 mieszkańców miasta uprawnionych do głosowania z obwodu IX, w skład którego wchodziły następujące ulice: Łąkowa, Matejki, Nowy Rynek, Ogrodowa, pl. Metziga, Różana, Sokola i Szkolna. Głosowanie odbywało się w Katolickiej Powszechnej Szkole Męskiej przy pl. Metziga⁵¹.

⁴⁴ Tamże, sygn. 1525, s. 1–55.

⁴⁵ Tamże, sygn. 1526, s. 1–52.

⁴⁶ Tamże, sygn. 1527, s. 1–42.

⁴⁷ Tamże, sygn. 1528, s. 1–50.

⁴⁸ Tamże, sygn. 1529, s. 1–46.

⁴⁹ Tamże, sygn. 1530, s. 1–45.

⁵⁰ Tamże, sygn. 1531, s. 1–47.

⁵¹ Tamże, sygn. 1532, s. 1–46.

Ostatnia sygnatura, która zawiera spis mieszkańców uprawnionych do głosowania, to 1533. Zestawiono tutaj 1034 obywateli z obwodu X. W skład obwodu wchodziły następujące ulice: Aleje Krasińskiego, Głogowska, Karola Marcinkowskiego, 3 Maja, Przemysłowa, Tylna i Wałowa. Wyborcy głosowali w Szkole Powszechnej Pomocniczej przy Krasińskiego⁵².

W wyniku przeprowadzonych indeksacji akt poprzez przypisanie nazwisk mieszkańców do dat przybycia do Leszna, udało się ustalić, ilu Polaków mieszkających w Lesznie w 1929 roku zamieszkiwało miasto przed 1919 rokiem, ilu przybyło w 1919, 1920 i 1921 roku.

W 1929 roku wśród uprawnionych do głosowania było:

- 1328 polskich mieszkańców zamieszkujących Leszno do 1918 roku,
- 423 osoby, które przybyły do miasta w 1919 roku,
- 2005 osób, które przybyły do Leszna w 1920 roku
- 719 osób przybyłych w 1921 roku⁵³.

W związku z tym, że listy dotyczą tylko osób uprawnionych do głosowania, ogólna liczba polskich mieszkańców żyjących w Lesznie do 1918 roku i przybyłych do miasta musiała być zdecydowanie wyższa. Po pierwsze, podana liczba osób nadal mieszkających była przynajmniej o dwa lub dwa i pół raza mniejsza niż w rzeczywistości, z uwagi na to, że nie podawano w spisach liczby dzieci. Ponadto część przybyłych w poszczególnych latach, po krótkim lub dłuższym pobycie w Lesznie, przemieszczała się dalej, na co wskazuje tabela ruchu ludności. Można stwierdzić, że przeprowadzone badania spisów uprawnionych do głosowania potwierdziły, że najwięcej Polaków przybyło do Leszna w 1920 roku, zdecydowanie mniej w 1921 i 1919 roku. Trudno ustalić, jaka ostatecznie liczba polskich mieszkańców zamieszkiwała Leszno w 1918 roku; było to najprawdopodobniej między 3000 a 4000. Zapewne tyluż Polaków osiedliło się w 1919 roku, czyli w Lesznie było około 7000 polskich mieszkańców. Według danych z maja 1920 roku Polaków było już 8819. Próba zweryfikowania liczby polskich mieszkańców w 1919 roku, podjęta na podstawie analizy danych zebranych z list uprawnionych do głosowania w 1929 roku, nie dała satysfakcjonujących rezultatów, gdyż listy te zawierają niewiele nazwisk osób, które przybyły w 1919 roku. Mogą więc tylko wskazywać na ogólną tendencję do zasiedlania miasta przez Polaków. Świderski nie podaje w tej kwestii konkretnych informacji. Stwierdza tylko, że przez Leszno w 1919 roku przemieszczało się bardzo wielu Polaków; część pozostawała, część po krótkim pobycie jechała dalej. Na podstawie list uprawnionych do głosowania nie można także w żaden sposób określić, ilu konkretnie Niemców opuszczało Leszno w poszczególnych latach.

Podsumowując wyniki przeprowadzonych badań możemy stwierdzić, że podana przez „Wiadomości Miasta Leszna” z 1928 roku liczba Polaków

⁵² Tamże, sygn. 1533, s. 1–44.

⁵³ Tamże, sygn. 1524–1533.

mieszkających w Lesznie 1 stycznia 1920 roku – 12 379, czyli 71,43%, jest błędna i znacząco zawyżona (najprawdopodobniej w mieście było wówczas około 7000 Polaków). Przez lata liczbę tę za „Wiadomościami” przytaczali autorzy publikacji poświęconych ziemi leszczyńskiej i Lesznu. Dotychczas dane te nie były przez nikogo weryfikowane. Pierwsze informacje o liczbie mieszkańców, które znajdują się w aktach, pochodzą z maja 1920 roku – w mieście było wówczas 15 147 mieszkańców, z tego 8819 osób narodowości polskiej. Najbardziej wiarygodne dane dotyczące polskich mieszkańców miasta pochodzą ze spisu powszechnego, który odbył się 30 listopada 1921 roku: wówczas zamieszkiwało miasto 16 590 mieszkańców, wśród których było 12 629 Polaków. Analizując dane udało się także ustalić, że liczba mieszkańców z uwagi na działania wojenne i tendencje migracyjne zmniejszyła się. Napływ ludności polskiej nasilił się po decyzjach traktatu wersalskiego i zwiększał wraz ze zbliżaniem się terminu przejęcia miasta przez władze polskie oraz w pierwszych latach po jego przejęciu. Podobne tendencje, lecz z mniejszym napływem ludności polskiej w 1919 i 1920 roku, obserwujemy w pobliskim Rawiczu, który został włączony do Polski w oparciu o te same przepisy. Proces repolonizacji Leszna nie przebiegał jednak tak szybko, jak wcześniej sądzono.